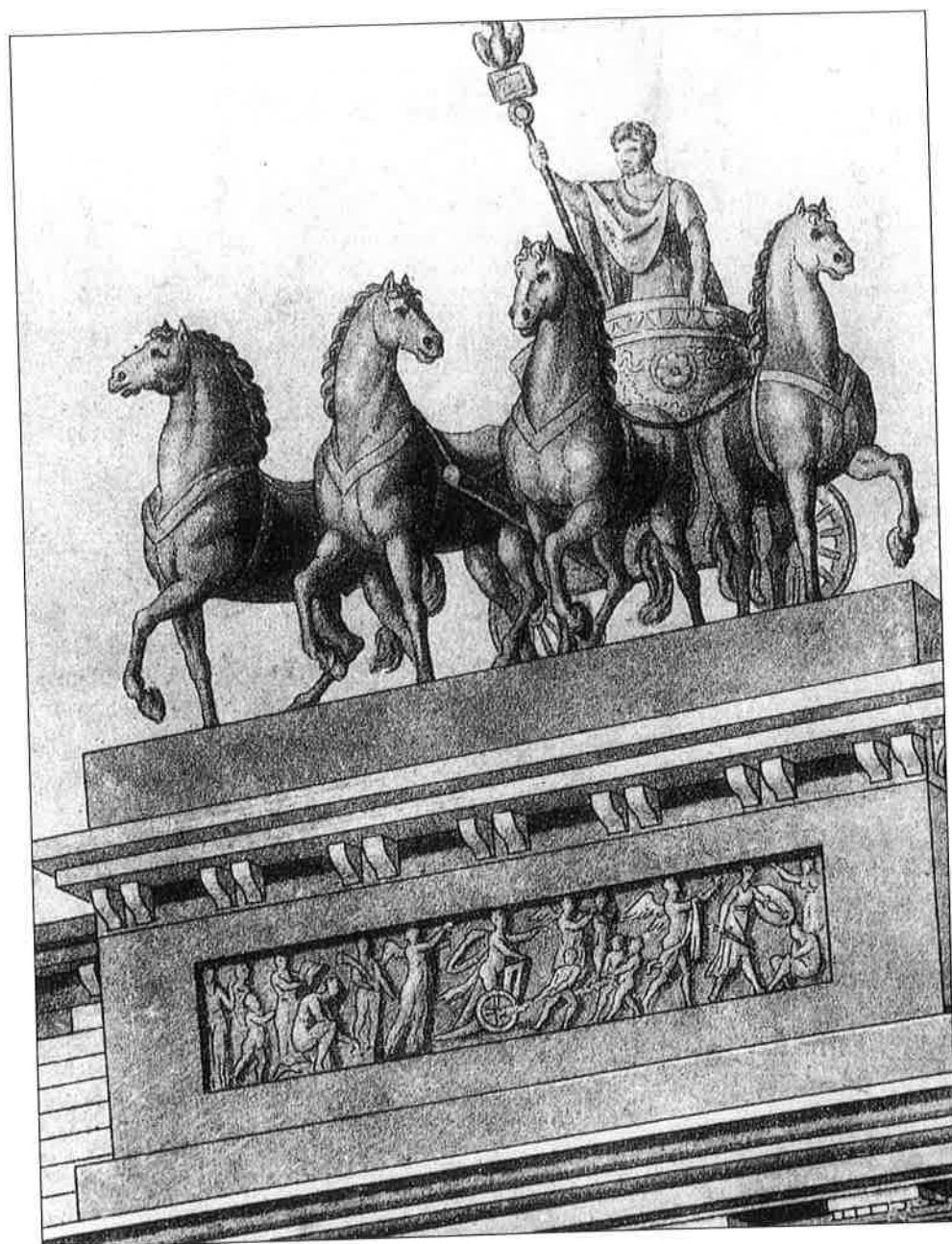




BERLÍN

CYRIL BUFFET

 NAKLADATELSTVÍ
LIDOVÉ NOVINY

Úvod: Město andělů	7
ČÁST PRVNÍ / Medvědí doupě	
1. Berlinburg	15
<i>Germania slavica – Braniborská marka – Dvojměstí</i>	
<i>Zed' – už tehdy... – Chudák, měšťan, patricij</i>	
2. Bouře	33
<i>Roland a Valdemar – Čas pohrom –</i>	
<i>Hobenzollernská pevnost</i>	
3. Sídlní město	51
<i>Berlín se reformuje... – Berlín se militarizuje –</i>	
<i>Útočiště – Od Febrbellinu do Královce</i>	
ČÁST DRUHÁ / Stíny a světla	
4. Sparta a Athény	81
<i>Velké manévry – Forum, brána a palác – Ve stínu,</i>	
<i>osvícenství</i>	
5. Napoleonburg	106
<i>Rachelina mansarda – Ubohost a velkolepost – Paříž</i>	
<i>nad Sprévou – Kolébka národa – Návrat kvadrigy</i>	
ČÁST TŘETÍ / Metropolis	
6. Feuerland	149
<i>Rachelin modrý salón – Borsig – Kranzler</i>	
7. Lid z činžovních kasáren	169
<i>Na barikádách – Berlínské jaro – Privilegovaní</i>	
<i>chodci – „Tajnosti Berlína“ – Chicago nad Sprévou –</i>	
<i>„Nová éra“</i>	
8. Císařské hlavní město	196
<i>Milionářské město – Zrod berlínské aglomerace –</i>	
<i>Bašta sociální demokracie – Válka secese – Sodoma</i>	
<i>a Moloch – Tuřínová zima</i>	

ČÁST ČTVRTÁ / Tanec na sopce	
9. Megalopolis	227
<i>Zavražděná revoluce – Velký Berlín –</i>	
<i>Černá propast – Světlo, vzduch, slunce</i>	
10. Od modrého anděla k černému orlovi	252
<i>Obrozené umění – Babylon a Gomorrha – Berlínské</i>	
<i>rekviem – Hnědý příliv bere ztečí rudou pevnost</i>	
11. Germania	278
<i>Husím pochodem – Revolverová kultura –</i>	
<i>Hry v cirku – Soudcové, kati a oběti –</i>	
<i>Speerova přestavba – Totální válka</i>	
ČÁST PÁTÁ / Ostrov a kontinent	
12. Berlingrad	315
<i>Roky nula – Válečná kořist –</i>	
<i>Republiky v roce jedna – Krásný měsíc červen</i>	
13. Zed'	341
<i>Betonová opona – Schizopolis –</i>	
14. Otevřené město	362
<i>„My jsme národ!“ – Otázka hlavního města</i>	
Doslov: Největší staveniště současného světa	
(Martin Machovec)	
377	
Chronologie	
382	
Literatura	
385	
Rejstřík	
391	

11. Germania

S tímhle Berlínem se nedá nic dělat
ADOLF HITLER

Za méně než dva roky navléknou nacisté berlínské společnosti totalitní obojek. Jako odměnu za poslušnost jí nabízejí „chléb a hry“. Führer sice cítí k braniborskému městu živelnou nenávist, ale přesto je chce proměnit v monumentální metropoli, jež by se stala srdcem „Tisícileté říše“, kterou chce vybudovat na germánském území; jak to napsal v knize *Mein Kampf*, je přesvědčen o „geopolitickém významu centrálního bodu hnutí“. Ve skutečnosti je restrukturalizace města podle Speerových představ spíše systematickou demolicí, kterou totálně dokončí válka. Berlín z této zkoušky vyvázne zlomený, znetvořený, vyčerpaný.

Od 30. ledna 1933 dávají nacisté obyvatelům na vědomí, že už nikdy nic nebude takové, jaké bylo dříve. Tohoto „historického dne“, jak ho tučným titulkem nazval tiskový orgán NSDAP *Völkischer Beobachter*, jmenoval Hindenburg Hitlera kancléřem. Téhož dne odpoledne, po první schůzi kabinetu pod Hitlerovým vedením, začnou oslavy podle Goebbelsova plánu. Za chladné a jasné noci pochodují nacističtí aktivisté s hořícími pochodněmi od Braniborské brány ke kancléřství ve Wilhelmstrasse. Podle André François-Ponceta „vytvářejí pochodně ohnivou řeku“. Rozhlasové stanice vysílají v přímém přenosu manifestaci, v níž hrabě Kessler vidí pouhý karneval. Podél cesty průvodu se na chodnících shlukují zvlouni, poslouchají kapely paravojenských formací a pozorují oddíly SA, pochodující v sevřených formacích. V jednom okně kancléřství se objeví Hitler v plášti do deště s von Papenem a Göringem po boku. Prohlásí, že „tento večer znamená konec takzvaného rudého Berlína“. Přehlídka končí o půlnoci. Hlavní město tráví první noc pod hákovým křížem.

Husím pochodem

Při zavádění svého pořádku neztrácejí nacisté čas. Hned nazítří je komunistům zakázáno jakékoliv shromažďování. Komunistická strana již prakticky vstoupila do ilegality. Göring zahajuje čistku v berlínské policii: odvolá více než dvě třetiny velitelů a jmenuje nejvyšším policejním šéfem

Kurta Dalwege, vedoucího místního oddílu SS, který se vyznamenal roku 1930 rozdrčením vzpoury berlínských SA. Göring pak kryje každého policistu, který použije zbraně, třeba i nemístně. Svévole se stává pravidlem. Šedesát tisíc příslušníků SA a třicet tisíc členů Ocelové helmy (*Stahlhelm*) je přiřazeno k pomocným policejním oddílům, což jim při nastolení hnědého teroru v Berlíně zaručuje beztrestnost.

Po návštěvě všech berlínských kasáren přiměje Hitler Hindenburga, aby rozpustil Říšský sněm a vypsál nové volby na 5. března. Koncem února dostávají události rychlý spád, protože nacisté spěchají s odstraněním svých protivníků. Několik dní před požárem budovy Říšského sněmu, který pravděpodobně sami založili, spouští nacionálně socialistický tisk velkou kampaň, v níž odhaluje údajné „spiknutí“ komunistů, kteří prý „připravují atentáty, rozsáhlé travičské akce, únosy dětí a žen“ atd. 27. února kolem 21. hodiny dostane hasičská strážnice v Linienstrasse telefonické hlášení: „Říšský sněm hoří!“ Požár je zvládnut za dvě hodiny, ačkoliv vypukl současně na několika místech. Impozantní budova, postavená Paulem Wallotem, je téměř nepoškozena až na zasedací síň a obrovskou prosklenou kupoli, kterou Berlínčané prohlašují za největší poklop na síry na světě. Policie zatkne duševně zaostalého mladého Holanďana Marina van der Lubbe, jehož objeví do půl těla nahého a se zčernělými rukama. Göring přijíždí na místo dramatu. Po něm se dostaví Hitler a Goebbels. Podruhé a naposledy vstupuje Führer do budovy, kterou nazývá „pelech zrádců“.

*Oficiální návštěva
admirála Horthyho
v Berlíně 24. 8. 1938*



Nacisté bez odkladu využívají události. V novinách *Völkischer Beobachter* hlásá černý titulek na rudém podkladu: „Komunistický požár!“ Viník je tedy odhalen, nezbyvá než ho obklíčit a potrestat. Göring ihned nařídí zatčení čtyř tisíc dvou set protivníků, z toho tisíce dvou set v berlínské oblasti. Jde především o členy KPD a SPD pocházející z Berlína, mezi nimi je například Friedrich Ebert, syn prvního prezidenta Výmarské republiky a budoucí starosta Východního Berlína. Jsou převezeni do prvního koncentračního tábora, zřízeného v bývalém pivovaru v Oranienburgu, obci uprostřed zeleně třicet kilometrů na sever od hlavního města. Tábor



*Čestná stráž defiluje
před říšským
prezidentem
Paulem
Hindenburgem
v r. 1933*

spravují SA, kteří dávají volný průchod své krutosti, jak o tom již následujícího roku podává zprávu socialistický poslanec Gerhart Seger. V očekávání procesu, který se bude konat o sedm měsíců později, organizuje Göring s Goebbelsovou pomocí rozsáhlou lživou propagandu, jež získá o to větší odezvu, že komunistické a sociálně demokratické noviny jsou zakázány. Proces s údajnými paliči (vedle nešťastného van der Lubbeho to jsou: předseda parlamentní skupiny KPD Torgler a tři Bulhaři, mezi nimi Dimitrov) se nakonec obrátí v neprospěch nacistického režimu; protože na mezinárodní nátlak jsou čtyři komunističtí obžalovaní zproštěni viny. Van der Lubbe ovšem bude stát.*

Nacističtí předáci se pak soustředí na odstrašení účastníků nebo svědků požáru. Velitel komanda SA, který pravděpodobně požár založil, bude popraven v Noci dlouhých nožů a velitel berlínských hasičů, který zpochybnil oficiální verzi, bude brzy nato nalezen uškrtený.

Navzdory panující psychóze nezaznamenají nacisté ve volbách 5. března prudký volební úspěch a demokratické strany si zachovají třetinu hlasů. V Berlíně sice počet voličů NSDAP stoupne o 8,7 %, ale nacisté zde získají o 10 % hlasů méně než v ostatním Německu. Dva týdny po volbách se koná první schůze sněmu v Postupimi a doprovází ji velká ceremonie, kterou organizuje nově jmenovaný ministr propagandy Goebbels.

Památný 21. březen 1933 popisuje velvyslanec André François-Poncet. Postupim je vyzdobena císařskými a nacistickými vlajkami; v ulicích je shromážděno sto tisíc příslušníků SA; vyzvání se všemi zvony. V garnizonním (posádkovém) kostele je tribuna obsazena císařskou rodinou: jedno křeslo zůstává prázdné, křeslo Viléma II., před nímž se pokloní Hindenburg v maršálské uniformě. Prezident a Führer v žaketu usedají uprostřed kněžiště. Hitler pronáší řeč o „sňatku někdejší velikosti s dnešní silou“. Francouzský velvyslanec k tomu poznamenává: „V Postupimi není uzavřen sňatek dvou generací; je to vytlačení jedné druhou; mladá před starou hluboko smekla a pak na ni zezadu udělala dlouhý nos.“ O dva dny později zasedá v Krollově opeře pod dohledem SA a SS Říšský sněm a odhlasuje Hitlerovi plné moci.

Nacistům se nepodaří zmocnit se berlínské městské rady legálním způsobem: v komunálních volbách 12. března sotva překonají hranici 38 %. Aby dosáhli svého, vylučují postupně komunistické, sociálně demokratické a „neárijské“ radní. Nechají však ve funkci starostu Sahma.

* Jeho bratr docílí roku 1967 obnovu procesu; berlínský soud však Marina van der Lubbe odsoudí *post mortem* na osm let do vězení!

Sahm jako Hindenburgův věrný stoupenec sice schvaluje svévolná vyloučení, nucené penzionování, disciplinární řízení, ale je zbaven vši odpovědnosti, protože roku 1935 vedle něho Göring jmenuje státního komisaře Julia Lipperta, který byl od roku 1929 předsedou malé nacionálně socialistické skupiny v městské radě. Lippert dostává za úkol okamžitě očistit městskou správu ode všech nežádoucích osob. Odvolá všechny poradce a na jejich místa jmenuje spolehlivé nacisty nebo nepolitické odborníky, jako například nového pracovníka odpovědného za bytové hospodářství Benno Kühna. Vysocí nacističtí functionáři provádějí stejnou čistku na úrovni městských obvodů, kde jsou demokraticky zvolení starostové nuceni uvolnit své funkce nacistům. Celkem je odvoláno 1250 z 24 000 městských zaměstnanců. Čistky postihují dělnické obvody více než obvody buržoazní – Wedding ztrácí čtvrtinu svých městských činovníků – a stejně postihují některé služby, například služby zdravotní, kde je silně zastoupená levice. Kromě toho je 220 berlínských městských představitelů propuštěno z rasových, to znamená antisemitských důvodů. Tak je „židomarxistický“ starosta Kreuzbergu vyhnán ze své radnice a přímo na ulici zbit příslušníky SA.

Roku 1934 dají nacisté Berlín novou ústavu, která ještě posílí jejich moc. Zvolené instituce jako např. Magistrát mizí a jsou nahrazeny poradním orgánem. Někdejší kolegiální organizace nahradí centralizovaný orgán. Starosta je obklopen čtyřiceti pěti poradci jmenovanými gauleitem, tedy Goebbelsem. Stejná struktura se zavádí v městských obvodech, např. ve Friedrichshainu – přejmenovaném na „Obvod Horsta Wessela“, kde jsou místní starostové přímo podřízeni starostovi celoberlínskému. Plnými mocemi vybavený Lippert neustále omezuje pravomoci starosty Sahma, který v prosinci 1935 dá přednost abdikaci před sesazením. Od té doby Lippert zastává současně funkci starosty a městského prezidenta, což je nový titul státního komisaře. Berlín přechází do výlučné moci nacistů, kteří v centrální správě obsazují sedm z deseti křesel. Lippert zůstává v jejím čele až do léta 1940. Jeho autoritu bude postupně nahloďovat ctižádost generálního inspektora stavebnictví Speera i ambice Goebbelsovy, který Lipperta ve funkci městského prezidenta vystřídá, aby posléze obdržel titul „předseda vlády Říšského hlavního města“.

Stejně jako městskou správu ovládnou nacisté v několika měsících i všechny sektory veřejného života a občanské společnosti. Již v dubnu 1933 je vybudováno Gestapo, politická policie pověřená uskutečňováním nacistického axiomu: „Kde jsme my, není místo pro nikoho jiného.“ Gestapo obsadí bývalé muzeum na třídě prince Albrechta a tato budova se

velmi brzy stane symbolem teroru a srdcem totalitního systému. Pod Himmlerovým a Heydrichovým vedením založí rozsáhlou síť dozoru a špehování, při čemž se opírá především o „blokové dozorce“. V budově bývalé vojenské školy zřídí Gestapo velké vězení Columbiahaus, kde jsou mučeni protivníci režimu. Oddíly SA a SS pořádají trestné nájezdy. V červnu 1933 zažije Kopník „krvavý týden“, v jehož průběhu jednotka SA zmasakruje devadesát obyvatel, především aktivistů levice, z nichž některé nahází v zašitých a zatížených pytlích do řeky Dahme.

KPD a SPD se uchýlí do ilegality ještě před polovinou července, kdy jsou jejich strany oficiálně zakázány a vyhlášena strana jediná. Aby mohli čelit vládnoucí ideologii a udržet jistou politickou solidaritu, obnovují sociální demokraté síť paralelních přátelství a oživují jako za Bismarcka setkávání ve svých hostincích (*Kneipen*). Ale boj proti odpůrcům je stále tvrdší. V srpnu 1935 je v berlínské aglomeraci zatčeno sto devatenáct osob za „nepřátelství proti státu a komunistickou agitaci“, šedesát osm za „urážku vlády“, třiadvacet za „přípravu velezrady“, sedmnáct za „šíření ilegálních tiskovin“ a jedenáct za „šíření falešných zpráv“.

Obyvatelstvo je připraveno o svobodné informace. Ihned po svém jmenování státním komisařem zbaví Lippert místa sociálně demokratického tiskového referenta městské rady a nahradí ho šéfredaktorem deníku *Der Angriff*. Všechny noviny pak přejdou pod nacionálně socialistickou kontrolu a musí se úzkostlivě řídit direktivami ministerstva propagandy. Některé deníky se snaží odolávat tlaku a zakódovat do svých článků vlastní názory. *Tageblatt* se však musí rozloučit se svým proslulým „neárijským“ publicistou Theodorem Wolffem a roku 1938 přestane vycházet – o čtyři roky později než stará *Tante Voss*. Čtenáři se již neodvažují kupovat publikace Ullsteinovy skupiny a majitelé novinových kiosků je odmítají prodávat. Po řadě diskriminačních opatření Ullstein rezignuje a všechny své časopisy prodá za směšně nízkou cenu svěřenecké společnosti, která již likvidovala Mosseho vydavatelskou skupinu. Restrukturalizace, která znamená konec více než poloviny novin, se však nedotkne vydavatelské skupiny Scherlovy, kterou vlastní extrémně pravicový magnát Hugenberg, jenž Hitlerovo hnutí sponzoruje.

Represe dopadá na nepřátele režimu, ale stejně zasahuje i vnitřní rivaly v nacionálně socialistickém hnutí. Zatímco se Hitler zabývá v Bavorsku likvidací nebezpečného náčelníka SA Ernsta Röhma, Göring a Himmler v „Noci dlouhých nožů“ 30. června 1934 skončí s odbojnými příslušníky SA v Berlíně. Gestapo obklíčí jejich vrchní velitelství a odvede jeho osazenstvo do věznice Columbiahaus a do kasáren v Lichter-

felde, kde se po celý den konají rychlé popravy. Nacista od samého založení strany Gregor Strasser je zavražděn ve sklepě. Přednostu von Pape nova kabinetu ubijí dva gestapáci v jeho kanceláři. Odstraněn je i proslulý kapitán Ehrhardt, který se stal nepohodlným. Před vchodem do jeho vily zabijí příslušníci SS generála Kurta von Schleichera a jeho ženu. A konečně policie využije zmatku a zavraždí dr. Klausenera, prezidenta Katolické akce v berlínské diecézi.

Nacistům nestačí vyrvat kořeny liberálního a socialistického hnutí; chtějí stvořit „nového člověka“. Tento úkol připadne vynikajícímu organizátorovi a propagandistovi dr. Meinshausenovi, který má v letech 1933–1944 hlavní slovo v berlínském školství a jehož posláním je formovat mládež. Meinshausen nejdříve provede čistku ve školské správě, která je silně ovlivněna sociálně demokratickými idejemi, dá zavřít „pospolitou školu“ Karla Marxe v Neuköllnu a pak z politických nebo rasových důvodů propustí více než pět set učitelů a na jejich místa jmenuje patolízalské čtenáře knihy *Mein Kampf*. Nacionálně socialistická ideologie proniká plnou silou do osnov a do učebnic. Židovští a „nebezpeční“ žáci jsou pronásledováni nebo vyloučeni ze školy. Všichni žáci zpívají *Horst Wessel Lied*, účastní se vztyčování vlajky a zdraví hitlerovským pozdravem. Jejich verbování se nesetkává s odporem, protože učitelské sbory jako celek přijímaly od konce vilémovské éry autoritářské teorie. Mládež je sdružena v organizaci *Hitlerjugend*, jejíž vliv je od roku 1936 rozhodující. Za tři roky patří veškerá mládež do osmnácti let k nacistickému hnutí.

Pronikání nacionálního socialismu do světa práce probíhá obtížněji. Při volbách v březnu 1933 utrpí nacisté hořkou porážku v závodech: v BEWAG získají jen 13 % hlasů a v plynárnách pouhá 4 procenta! Hitler proto neztrácí čas a snaží se proniknout do odborových organizací. Vyhlásí první květen 1933 za „den národní práce“. Toho dne se na milión Berlíňanů účastní velké slavnosti na prostorné esplanádě v Tempelhofu, obklopené prapory a korouhvemi a osvětlené silnými reflektory. Ze sto padesáti amplionů zaznívá Führerův projev zakončený dlouho trvajícími ovacemi. Podle velvyslance François-Ponceta celou slavnost uzavírá „skvostný ohňostroj“. Hned následujícího dne jsou rozpuštěny odborové organizace, jejich sídla jsou obsazena, členové pozatýkáni, majetek zabaven. Všichni dělníci jsou pak zařazeni do Pracovní fronty, podléhající nacistické straně. Řemeslníky a příslušníky svobodných povolání čeká stejný osud; na tři tisíce židovských praktických lékařů je v Berlíně vyloučeno ze svého stavu.

O několik dní později dopadne Goebbelsova pěst na kulturu.

Revolverová kultura

Nacionálně socialistické záměry v oblasti kultury se konkretizují 10. května 1933 pálením knih na obrovské hranici na Operním náměstí. Tuto akci připravuje Goebbels od poloviny března. Jsou sestaveny seznamy knih, které se mají spálit. Seznamy doplňuje Liga boje za německou kulturu, která chce vymýtit „jed asijských a židovských knihoven“. Od 26. dubna vybírají studenti v doprovodu jednotek SA z knihkupectví a knihoven všechna „neněmecká“ díla. Nashromáždí tak na dvacet tisíc knih. Autodafé 10. května 1933 organizuje Spolek studentů, který má již dva roky v čele nacistu a odvolává se výslovně na gesto mládeže, která roku 1817 ve jménu vlastenectví pálila knihy na Wartburgu. Cílem akce jsou „vyčištění a obnova“.

Dopisovatel pařížského deníku *Le Temps* podá o této zlověstné manifestaci svědectví. V deset hodin večer se na náměstí objeví kutálka oddílů SA s bubny a píšťalami, která provází studenty ve spolkových uniformách, nesoucí hořící pochodně. Nákladní auta přivázejí knihy. Hasiči polévají hranici benzinem a zapalují ji. Studenti vytvoří řetězy, podávají si balíky knih a házejí je s radostnými výkřiky do plamenů. Herold vyvolává jméno autora a poté pronáší odůvodnění. První na řadě jsou Marx a Kautsky: „Proti třídnímu boji a proti materialismu. Za jednotu lidu a za idealistický životní program!“ Obětí plamenů se stanou díla jedenadvace-



20. dubna 1939 byla třída Unter den Linden slavnostně vyzdobena u příležitosti Hitlerových narozenin

tí spisovatelů; jsou mezi nimi Heinrich Mann, Erich Kästner, Remarque, Tucholsky, Ossietzky, Werner Hegemann, Alfred Kerr, Brecht, Mehring... Spálena je také knihovna Sexuologického ústavu a portrét Magnuse Hirschfelda. O půlnoci přichází Goebbels a ve svitu hranice pronese řeč o vytváření nového světa. O sto let dříve si zapsal Heinrich Heine, že „tam kde se pálí knihy, se nakonec budou spalovat lidé“.

Toto obludné autodafé zahajuje budování kulturního řádu založeného na potlačení „protinárodních vlivů“ a „cizáckého umění“. Göring se k tomuto tažení zapojí už v únoru. Nejdříve zaútočí na Akademii umění, především na literární sekci, které předsedá Heinrich Mann. Prezident této ctihodné instituce, reakcionářský Max von Schillings, dosáhne vyloučení Heinricha Manna a sochařky Käthe Kollwitzové pod záminkou, že vydali výzvu k ustavení protinacistické levé fronty. Ze solidarity s nimi odcházejí z akademie urbanista Martin Wagner, Alfred Döblin a Thomas Mann. Židovští a pacifističtí spisovatelé jsou vyloučeni a nahradí je podprůměrní ultranacionalističtí a rasističtí autoři. V říjnu téhož roku musí všichni spisovatelé složit přísahu věrnosti a poslušnosti. I v dalších sekcích akademie proběhne čistka: Albert Speer, Arno Breker, Werner March zaujmou místa Kokoschky, Mendelssohna, Tauta, Dixe, Kirchnera, Miese van der Rohe, Schmidt-Rottluffa... Akademie přestane být chrámem umění, jímž byla déle než dvě stě let, a stává se pobočkou ministerstva propagandy a sterilním domovem formalismu.

V září 1933 ustavuje Goebbels pro jednotlivé kulturní obory sedm komor, které mu přímo podléhají a které vykonávají přímý dohled na intelektuální a uměleckou činnost a její šíření; kdo není členem jedné z komor, má znemožněnou práci ve svém oboru. Nelítostně se pronásleduje všechno moderní. Bauhaus, přemístěný z Desavy do opuštěné továrny ve Steglitz, je v dubnu 1933 zavřen. Oddíly SA a policie dočasně uvězní dvaatřicet studentů; dvanáct členů školy zahyne v koncentračním táboře.

Zatýkání intelektuálů je zahájeno den po požáru Říšského sněmu. Ne najdou-li policisté hledaného doma, zatknou členy jeho rodiny a byt obrátí vzhůru nohama. Spisovatel-pacifista Armin Wegner je po čtrnáct měsíců denně mučen. Vynikajícího komunistického herce Hanse Otto vyhodí příslušníci SA z okna. Židovský básník anarchista Erich Mühsam je zatčen Gestapem a surově týrán, než ho převezou do Oranienburgu, kde je oběšen. Velká osobnost socialistického pacifistického hnutí, šéfredaktor týdeníku *Die Weltbühne* Carl von Ossietzky je postupně vězněn v Columbiahausu, ve věznicí ve Špandavě a v několika koncentračních táborech, kde je pravidelně bit. Roku 1936 je mu jako „živému-mrtvému“ udělena Nobelova cena míru. O dva roky později umírá v berlínské nemocnici na

tuberkulózu. Ossietzky odmítl opustit Německo: „Chce-li člověk s úspěchem bojovat proti nemoci, která zasáhla národ, musí sdílet jeho osud,“ prohlásil. Také malíř Otto Nagel, uvězněný v Sachsenhausenu si kladl otázku: „Budou-li všichni emigrovat, kdo zůstane a postaví se na odpor?“

Mnozí se však jejich příkladem neřídí a rozhodují se pro odchod. „Nedá se tu dýchat,“ píše Klaus Mann. Spisovatelé a umělci, zbaveni svobody tvorby a publika, masově opouštějí Německo. Mezi padesáti třemi tisíci emigrantů roku 1933 jsou asi čtyři tisíce intelektuálů. Nacisté se s radostí zbavují těchto „mrtvol na podmínku“, těchto „odpadků, které pošpinily německou kulturu“. Podle Ernsta Blocha tyto odchody ve skutečnosti znamenají její agonii. Podle Heinricha Manna odchází „lepší Německo“ ve třech postupných vlnách: po Hitlerově převzetí moci, po požáru Říšského sněmu a po rozpuštění odborů. Komunistický spisovatel Gustav Regler nemůže pochopit, jak mohl „Berlín, když byl nakažen hnědým virem, ze dne na den zmizet“. Někteří umělci – například John Heartfield – se nejdříve stáhnou do ilegality a emigrují teprve později.

V několika týdnech opustí hlavní město slavné osobnosti, které je proslavily po celém světě: režisér Leopold Jessner, filmař Fritz Lang, dirigent Bruno Walter, herci Fritz Kortner a Elisabeth Bergnerová, zpěváci Richard Tauber a Fritzi Massaryová, kritik Alfred Kerr, Brecht a jeho spolupracovník Kurt Weill – první do Prahy a druhý do Paříže jako Kandinskij; Tucholsky prchá do Švédska a tam spáchá sebevraždu. George Grosz odešel do exilu ve Spojených státech již 12. ledna 1933. Je první, který o dva měsíce později ztratí občanství; do roku 1936 vydá vláda čtyři seznamy emigrantů, jež státního občanství zbavila. Jiní umělci jako Ricarda Huchová a Karl Hofer volí „vnitřní exil“, který vyžaduje skutečné sebezapření. Berlín se nikdy nevzpamatuje z tohoto „odchodu ducha“, shodujícího se nadto časově se ztrátou kultivované židovské buržoazie, jež rozhodujícím způsobem přispěla k prudkému intelektuálnímu rozkvětu města na začátku století.

Málo je těch, kteří se s režimem kompromitují; z významných osobností to jsou: básník Gottfried Benn, filosof Heidegger a expresionistický malíř Emil Nolde. Mimořádný postoj zaujmou Gründgens a Furtwängler: první se sice dává do služby nacismu, vytvoří však ze Státního divadla oázu humanismu v totalitní zemi; druhý nejdříve odmítá převzít po Bruno Walterovi taktovku filharmonie, ale nakonec ji přijme, aby neopustil německý národ. Furtwängler dokonce diriguje operu Paula Hindemitha, který byl obviněn z „hudebního bolševismu“. Richard Strauss zase zhudebňuje dílo Žida Stefana Zweiga. Židovskému dirigentovi Erichu Kleiberovi se ještě před odchodem do exilu podaří uvést Bergovu *Lulu*, v níž John Russel vidí poslední hold svobodnému Berlínu.

Déle než rok se ještě udržuje relativní svoboda kultury. Goebbels, jenž si zakládá na tom, že je milovník umění – především umělkyní –, se snaží čelit oficiálnímu ideologovi režimu Alfredu Rosenbergovi. Ministr propagandy dokonce podporuje výstavu o „futuristické aeromalbě“. V Buchholzově galerii vystavují umělci, kteří jsou odpůrci režimu, ateliér sochaře Gerharda Marckse se na nějaký čas stává útočištěm levicových umělců, například Käthe Kollwitzové. S těmito nesmělými pokusy roku 1934 skončuje Hitler, když na stranickém sjezdu v Norimberku vyhlásí prvenství umění „krve a půdy“. Do tří dnů nato je zakázána výstava „nežidovských“ expresionistických malířů. Od tohoto okamžiku je Berlín vydán na pospas omezencům bez vkusu.

Kabaret Katakombe končí činnost v květnu 1935. KaDeKo Willi Schaef-ferse vydrží až do vybombardování roku 1944, ale svoboda projevu se odtud vytratila dávno předtím. Umělci musí slepě sloužit režimu. Bezvýznamný dramatik Hanns Johst hrdě prohlašuje, že spisovatelé jsou „Hitlerovi vojáci na kulturní frontě“. Johst sám určuje směr svou hrou *Schlageter*, která má premiéru v den Hitlerových narozenin 20. dubna 1933 v nudné režii Ulbrichově a s Emmy Sonnemannovou, budoucí paní Göringovou, v jedné z hlavních rolí. Toto drama líčí poučný příběh mladého vlasteneckého teroristy popraveného Francouzi při obsazení Porúří. Na konci posledního jednání publikum vstává, se vztyčenými pravicemi zpívá *Deutschland über alles* a pak freneticky tleská. Toto představení, které je podle Golo Maňna „dosti obratně napsané a technicky dosti dobré, ale především vulgární a mělké“, má přispět ke zrodu autenticky nacionálně socialistického divadla. Právě v této hře pronese jedna z postav strašlivou větu: „Když slyším slovo kultura, sahám po revolveru,“ kterou nacisté brzy vezmou za svou.

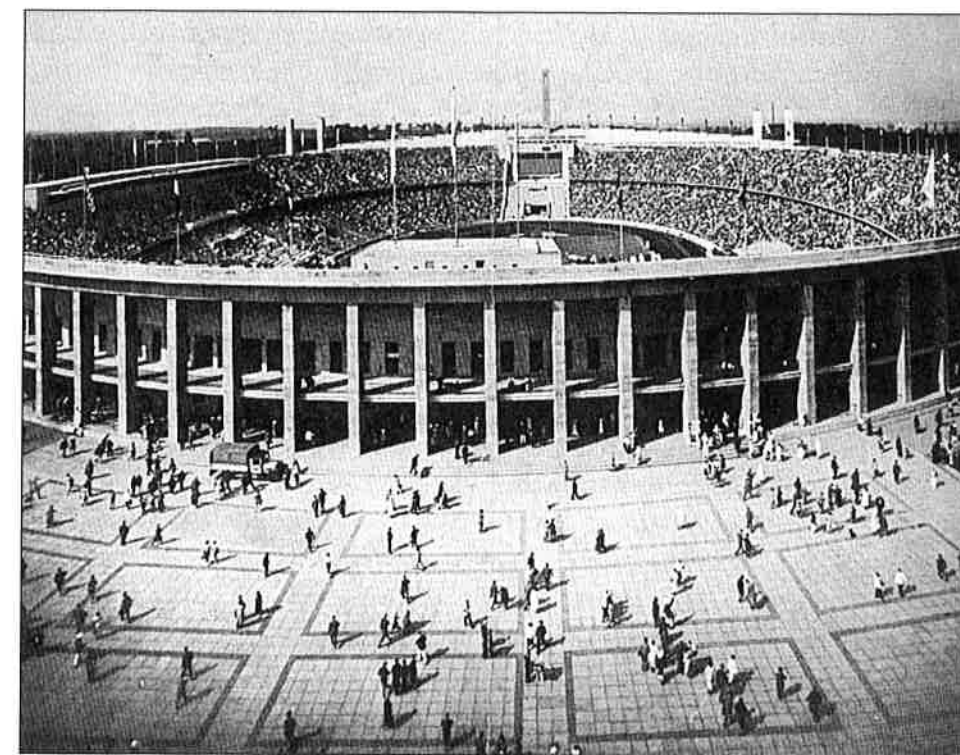
Po normalizaci divadla a hudby se Hitler obrací k čistce v umění výtvarném, k němuž cítí provinilou náklonnost neúspěšného malíře. V červenci 1937 otevírá Muzeum německého umění v Mnichově „hlavním městě nacistického hnutí, které má ze všech míst na světě nejraději“. Tato pompézní budova, kterou *Völkischer Beobachter* popisuje jako „největší a nejkrásnější muzeum výtvarného umění na světě“, má Mnichovu vrátit kulturní význam, o nějž ho připravil Berlín, který dovedl vytvořit jen „zvrhlé umění“. Od roku 1933 do 1939 je zničeno na pět tisíc avantgardních obrazů a soch. Celá jedna kultura je navždy ztracena.*

* Z formulace není jasné, jak mnoho z uměleckých děl bylo skutečně fyzicky zničeno a jak mnoho bylo třeba prodáno do ciziny, případně jinak odstraněno z dosahu veřejnosti (pozn. red.).

Hry v cirku

Kulturní scéna se propadá do žalostné průměrnosti: bezvýznamnost bojuje o prvenství s těžkopádnou politickou demonstrací. Berlíňané zavrhuje představení šířící propagandu a obracejí se k sentimentálním komediím a lehkým operetám. Společenský život je na mrtvém bodě. Jediné salóny – ostatně dosti bezvýznamné – jsou u baronky Nostitzové, která podporuje umělce sloužící nacistům, a u baronky Dirksenové, u níž se scházejí zbohatlíci a fosilie vilémovské doby. Gestapo tyto kroužky využívá k špehování cizích diplomatů, a to zejména „salón Kitty“, který je prošípován odposlechovými mikrofony.

Nacističtí pohlaváři si ve společenských událostech libují. Ribbentrop pořádá ve své vile v Dahlemu skvostné recepce, při nichž se podává šampaňské od firmy Pommery, pro kterou hostitel původně pracoval jako obchodní cestující. Goebbels soutěží v okázalosti s Göringem. První z nich organizuje bohémské večírky, druhý bombastické slavnosti. V budově bývalého pruského Zemského sněmu, která se stala Domem letců,



Olympijský stadión v r. 1936 – tehdy údajně největší sportovní areál na světě

pořádá „tlustý Hermann“ vystrojený v kostýmu, odpovídajícím jeho novému titulu nejvyššího lovcího, skvostné plesy. Tento ješitný a ctižádostivý požitkář si na sever od Berlína postaví luxusní lovecký zámek Karin-Hall v „germánsko-skandinávském“ slohu na počest své první ženy, Švédky, pohřbené v kryptě mezi borovicemi a břízami na břehu jezera. Otevření zámku oslaví zahradní slavností, na níž vítá členy diplomatického sboru v Siegfriedově kostýmu.

Berlínskému obyvatelstvu nabízí nacisté pravidelné, ideologií silně poznamenané slavnosti, které se od roku 1936 stále významněji militarizují. Svého vlivu v městské radě využívají k semknutí společnosti v poslušnosti Führerovi. Rytmus života Berličanů udává nacionálně socialistický kalendář: 30. ledna slaví hlavní město Den převzetí moci, 24. února založení NSDAP, v březnu kult hrdinů, 20. dubna Hitlerovy narozeniny; 1. květen zůstává zasvěcen Práci, v červnu se slaví letní slunovrat, v září sjezd strany, v říjnu dožínky a v listopadu se vzpomíná na neúspěšný mnichovský puč. Navíc se konají přehlídky SA. V některých týdnech je Berlín zcela ochromen. „Celé město je dezorganizováno nejrůznějšími průvody,“ konstatuje v květnu 1933 Golo Mann. Toto slavnosti třeštění, které má za cíl jednak odvést pozornost Němců od každodenních starostí, jednak povzbudit jejich národní uvědomění a získat oddanost hnutí, vrcholí při olympijských hrách roku 1936. Při jejich přípravě spolu opět soutěží Goebbels a Göringem. Ministr propagandy pořádá pro tisíce zvaných hostů na Pfaueninselu večeři, při níž obsluhují renesanční pážata a kterou podle François-Ponceta doprovází úžasný ohňostroj. Göring pak pořádá slavnost v zahradách svého ministerstva, slavnost, která je podle francouzského vojenského ataše nejoriginálnější, nejgrandióznější a nejpodivuhodnější.

Olympijské hry dávají nacionálně socialistické moci příležitost uspořádat mohutnou propagační kampaň, která má světu dokázat německou touhu po míru. Lippert se snaží přesvědčit skeptiky, že tato sportovní událost představuje „krok vpřed na cestě k dorozumění mezi národy“. Ve skutečnosti mají hry především maskovat obnovené německé zbrojení a získat mezinárodní uznání hitlerovskému režimu po vyhlášení norimberských rasových zákonů a čtyři měsíce po jednostranné remilitarizaci Porýní.

Nacisté vynakládají všechny síly, aby svět přesvědčili a okouzlili. V předvečer her vyzývá Goebbels Berličany, aby byli „roztomilejší než Pařížané, vřelejší než Vídeňané, laskavější než Římané, elegantnější než Londýňané a výkonnější než Newyorčané“. Za tím účelem je hlavní město doslova vymydlené. Na třídě Unter den Linden jsou postaveny nové pouliční svítílny, fasády jsou čerstvě omítnuty, veřejné budovy září čistotou,

kvadrigra je nově pozlacena, domky okolních vesnic čerstvě nabíleny. Celé město je vyzdobeno olympijskými a německými nacistickými vlajkami. Antisemitská propaganda je utlumena: rasistické plakáty jsou odstraněny, z výkladních skříní zmizí nápisy „Židům vstup zakázán“; v německém olympijském družstvu ovšem není ani jeden Žid. Po dobu olympijských her je zastaveno vydávání Streicherova odporného antisemitského plátku *Der Stürmer*. Znovu povoleny jsou dokonce i kabarety homosexuálů. Za touto zdánlivou liberalizací je Berlín ovšem pod přísným policejním dohledem. Všechny síly temného řádu jsou mobilizovány v rozsáhlém represivním systému. Z města byli vykázáni potenciální odpůrci a „asociální živly“. Berlín musí ukázat čistou tvář.

Olympiáda mění tvář města. Ve Westendu je postaven obrovský sportovní komplex, tzv. *Reichssportfeld*. Přístup k němu vyžaduje vybudování nových infrastruktur: razí se nové cesty a prodlužují se linky metra a S-Bahnu. Olympijský stadión, postavený samozřejmě ze železobetonu – ačkoliv by Hitler dal přednost stavbě kamenné, kterou považuje za ušlechtilější –, přijme sto tisíc diváků. Ačkoliv je to největší stadión na světě, Hitler ho považuje za „příliš malý“. Proto nařizuje svému oddanému architektovi Albertu Speerovi, aby vypracoval plány na stadión pro čtyři sta tisíc diváků v Norimberku, kde chce od roku 1944 organizovat všechny budoucí olympiády. Berlínský stadión je vyzdoben monumentálními sochami Arno Brekera a Josepha Thoraka; obrovské nahé a brutální postavy mají ztělesňovat nacistické ideály. Olympijská vesnice je postavena v Döberitzu na západě města. Vládne v ní přísná disciplína a je pod dohledem Gestapa, ale atleti si toho ani nevšimnou. Po olympiádě vesničku obsadí vojenská škola; po válce se tam ubytují jednotky sovětské armády.

Po dva týdny, od 1. do 16. srpna, žije Berlín ve znamení olympiády. Nikdo jí nemůže uniknout. Je jí věnován zvláštní deník a tlapače umístěné ve všech čtvrtích ohlašují výsledky soutěží. Do hlavního města přijíždějí téměř čtyři milióny návštěvníků. Na dlouhou dobu stanoví berlínská olympiáda rituál her k němuž patří vypuštění holubů, olympijský oheň, vztyčování vlajky, defilé účastníků, součty medailí získaných zástupci zúčastněných států... Odpoledne 1. srpna přichází na stadión Hitler doprovázený nacistickými hodnostáři a členy olympijského výboru. Richard Strauss v bílém obleku diriguje hymnu *Deutschland über alles* a *Horst Wessel Lied*. Zfanatizovaný dav zpívá a provolává slávu. Poté vstupuje na stadión čtyři tisíce pět set účastníků ze čtyřiceti devíti zemí. Francouzi v modrých oblecích a baskických baretech sklízí ovace, když vztyčenými pravicemi zdraví Hitlerovu loži. Nadšení vrcholí, když se představují němečtí účastníci her. Hitler pro-



Z olympiády v Berlíně v r. 1936

hlásí olympiádu za zahájenou. Zazní olympijská hymna, jejímž autorem je Richard Strauss. Německý atlet zapálí olympijský oheň, jiný přednese přísahu za všechny účastníky. Konečně řecký pastýř Spiridon Louys, vítěz maratónu na prvních hrách roku 1896, odevzdá Hitlerovi olivovou ratolest – symbol míru. Na dovršení této maskarády opouštějí davy stadión za zvuků Händelova *Aleluja*.

Hitler se účastní prvních závodů a blahopřeje vítězům – tím ochotněji, že to jsou „dobří árijci“. Vítězství černého amerického běžce a skokana Jesse Owense ho natolik popudí, že se už na stadión nevrátí. Německo se nicméně dostává počtem získaných medailí na první místo, což podporuje nacionalistické nadšení stejně jako film Leni Riefenstahlové *Olympia*, „óda na krásu a sílu“.

Olympiáda je ovšem jen krátké příměří. Jakmile skončí, Hitler urychluje přípravu na válku a intenzita persekucí, zejména vůči židovskému společenství, se zdvojnásobí.

Soudcové, kati a oběti

Podle výsledků sčítání lidu z června 1933 žije 160 000 z 250 000 německých Židů v Berlíně, kde představují méně než 4 % obyvatelstva. Bydlí hlavně v městských obvodech Wilmersdorf, Mitte a Charlottenburg. Pracují buď v průmyslu a v obchodu, nebo mají svobodná povolání.

Antisemitské běsnění se rozpoutá již 1. dubna 1933. Toho dne organizuje Goebbels bojkot židovských obchodů za aktivní podpory jedné z odborových organizací, která se hlásí k nacismu a která se chystá zbavit se konkurence. Před každým obchodem, před každou advokátní kanceláří a před každou lékařskou ordinací stojí příslušník SA u plakátu, na němž je napsáno: „Němci, braňte se! Nenakupujte u Židů!“ Státní knihovna a univerzita zavírají své brány židovským studentům. Židovští advokáti a lékaři nemohou svobodně vykonávat své povolání. Ale slavný chirurg Ferdinand Sauerbruch pohrozí, že bude emigrovat, bude-li o své židovské spolupracovníky připraven.

Berlíňané nijak na tuto akci nereagují. Socialistický romanopisec Hermann Kesten to komentuje: „Většina nic nechápe.“ Ohromená, vyděšená a mlčící většina se podřizuje příkazům moci. Opouští Wertheimův obchodní dům a nakupuje jen „čistě německé výrobky“. Noviny odmítají uveřejňovat židovské inzeráty. Židé jsou postupně vytlačeni z hospodářského života.

Podniky jsou „arizovány“. Židovští obchodníci jsou vyloučeni z obchodování. V červenci 1935 nařizuje policejní prezident hrabě Helldorf zavření židovských obchodů na Kurfürstendammu. O dva měsíce později zbaví tzv. Norimberské zákony Židy občanských práv: stávají se občany druhé kategorie. S výjimkou krátké přestávky v době olympiády perzekuce trvale zesiluje. V květnu 1937 je naráz uvězněno dva tisíce berlínských Židů. O nic lépe se nezachází s Romy: v létě 1936 jich je osm set shromážděno v koncentračním táboře v Marzahn a později jsou deportováni do Osvětimi. Počet represivních opatření neustále stoupá. Policejní ředitelství vydává *Ghettodekret* (dekret o ghettu), který Židům zakazuje bydlet v blízkosti úředních budov. Jsou donuceni opustit své byty v obytných čtvrtích na východě města, které se postupně prohlašují za „odžidovštěné“. Jiné nařízení Židům zakazuje návštěvu sportovních stadiónů, kluzišť, plaveckých bazénů, jarmarků, divadelních představení...

Gestapo bedlivě dohlíží na Židovskou kulturní ligu, jedinou organizaci, která od roku 1933 do 1941 nabízí výhradně židovskému publiku divadelní představení a koncerty. Nacisté tuto iniciativu podporují, protože odděluje židovskou kulturu od „árijské“. Po osmi letech existence je liga rozpuštěna a její členové jsou deportováni. Každý den se obnovuje ponižování a šikanování. Roku 1938 si Židé musí povinně dát natisknout na



Přebídká oddílů SS 20. dubna 1939 na Wilhelmstrasse

osobní průkazy žluté písmeno *J.* (*Jude* – Žid) a přidat k svému příjmení jméno Israel nebo Sára. Bruno Bettelheim vypráví anekdotu o berlínském Židovi, který se ptá druhého, jak se má třetí: „Vyskočil z okna, když k němu přišlo Gestapo.“ – „Nú, když přišel na to, jak si polepšit...“

Až do roku 1938 bylo cílem strategie hitlerovského režimu vyhnání Židů z Německa. Do té doby jich skutečně čtvrtina odešla. V Berlíně jich je stále ještě sto čtyřicet tisíc. Jsou to především staří Židé nebo ti, kteří přišli z venkovských okresů, protože doufají, že zde najdou větší podporu od svépomocných organizací: jedna podává teplé obědy, v jiné je sdruženo tři tisíce pět set lékařů, čtyři sta dentistů a sto lékárníků, třetí se stará o děti. Berlín se stává útočištěm nebo přestupní stanicí na cestě do emigrace; tu úřady velmi podporují, vyžadují za ni ovšem složení vysokého poplatku, který nazvali „daň za útěk z Říše“. Krátce před válkou má berlínská židovská obec ještě sedmdesát pět tisíc členů. Ale již rok předtím nacistická vláda protižidovskou politiku změnila. Už jí nejde tolik o jejich vyhnání jako o jejich likvidaci jakýmkoliv způsobem.

9. listopadu 1938, poté co zoufalý mladý polský Žid zavraždil v Paříži tajemníka německého velvyslanství, zahájí Říše rozsáhlou antisemitskou operaci. Pod Goebbelsovým vedením naplánují různé policejní organizace s příslušníky SA a SS pogrom v celostátním měřítku. Němečtí Židé jsou podrobeni zkoušce ohněm a krví. Zvláštní jednotky izolují všechny židovské instituce. Obchody jsou vyrabovány, devět z dvanácti berlínských synagog je vypleněno; rabín Davidsohn bezmocně přihlíží pustošení krásné synagogy v ulici Fasanenstrasse, při němž hasiči pouze dbají o to, aby se požár nerozšířil na vedlejší domy, v nichž bydlí „áriji“. Stejný osud potká synagogu v Postupimi.

Po dvaceti čtyřech hodinách barbarského běsnění Goebbels nařídí, aby skončila „spontánní fáze“ antisemitismu a aby Židé zametli chodníky pokryté skleněnými střepy. Tato „křišťálová noc“ končí v hlavním městě masakrem jednaděadesáti osob a zatčením tisíce dvou set Židů, kteří jsou okamžitě odvezeni do koncentračních táborů, především do Sachsenhausenu u Oranienburgu. V tomto rozsáhlém, čtyřsethektarovém táboře, odkud je celý systém nacistických koncentračních táborů řízen, je uvězněno ve strašlivých podmínkách na deset tisíc vězňů, hlavně politických, „rasových“ a „sociálních“. Velitel, hrdý na svou přezdívku „Oranienburský ďábel“, vysvětluje nešťastným vězňům, že jsou ve „středisku nacionálně socialistické převýchovy“. Jen málokdo z nich se odsud dostane živý, málo jich bude zachráněno církvemi, které někdy napomáhají režimu, nebo obyvateli, kteří jsou často pasivní.

Nacisté proniknou do evangelické církve, která podporuje režim prostřednictvím Spolku německých křesťanů založeného 1932, jemuž stojí v čele pastor Joachim Hossenfelder volající po náboženském sjednocení a po „zachování čistoty rasy“. „Němečtí křesťané“ ovládají všechny berlínské farnosti; jedinou výjimkou je farnost dahlemská – symbol náboženského odboje. Ihned po prvních arizačních akcích zakládá dahlemský pastor Martin Niemöller s dalšími čtyřmi duchovními (mezi nimi je Dietrich Bonhoeffer) ligu církevního odboje, jež je zárodkem budoucí „Vyznávající církve“ (*Bekennende Kirche*). Niemöller je okamžitě odvolán a pak zatčen a deportován do Sachsenhausenu a později do Dachau, kde zůstane až do konce války. Dahlem však zůstává centrem odporu. Pastor Heinrich Grüber pomáhá pronásledovaným Židům. Když je zatčen, pokračuje v této charitativní činnosti jeho nástupce Werner Sylten, ale stejně jako Grüber skončí v koncentračním táboře. Tito pastoři jsou však výjimkou. Většina evangelické hierarchie více či méně aktivně kolaboruje s nacionálně socialistickým režimem po vzoru koncilantního berlínského a braniborského superintendanta Otto Dibelie.

Naproti tomu katolická církev se řídí jen konkordátem uzavřeným v červenci 1933. V Berlíně, kde katolíci představují jen 10 % obyvatelstva, vyzývá biskup ke „zdrženlivosti“. Katolický odboj se začíná organizovat roku 1936 po zákazu katolických organizací mládeže a převedení jejich členů do Hitlerjugend. Současně je umlčen katolický tisk, rozhlas přestane přenášet bohoslužby a je zastavena činnost církevních institucí. Někteří duchovní veřejně protestují. Tak administrátor katedrály svaté Hedviky Bernhard Lichtenberg prohlašuje, že má „jediného Führera, Ježíše Krista“, pomáhá Židům a pranýřuje odporné zločiny páchané proti choromyslným. Je deportován do Dachau a cestou zahyne.

Spíše než církve jako instituce se staví na odpor osamělí jedinci nebo malé marginální skupiny, zejména příslušníci levice. Komunista kovák Robert Uhrig zakládá v berlínských závodech komunistické buňky; je stat ve věznici v Braniboři, kde ve válečných letech zahyne více než tisíc odbojářů. Známý chemik Robert Havemann organizuje síť pomocníků uprchlým vězňům. Ve Weddingu vydávají socialisté ilegální noviny, jiní roznášejí letáky. Mladý sociální demokrat Willy Brandt je několik měsíců v čele organizace Metro, která je roku 1939 decimována. Dvě sekretářky z Wilhelmstrasse, Bettina von Falkenhayn a Renate von Natzmer, jsou staty ve věznici v Plötzensee za spolupráci s polským vyzvědačem.

Těchto několik příkladů nemůže zastínit nepopíratelnou ustrašenou apatii, která podle Ruth Andreas-Friedrichové svědčí o „akrobatickém svě-

domí“. Berlín není srdcem německého odboje, je centrem represivního systému. To by mohlo být vysvětlením. Velké opoziční hnutí nevzniká také proto, že režim zaznamenává jistý počet vnitřních i zahraničních úspěchů, které v Berlíně posilují a zlepšují ekonomickou a sociální situaci. Mezi rokem 1933 a 1939 se index ceny spotřebitelského košíku zvýší jen o 8 %.

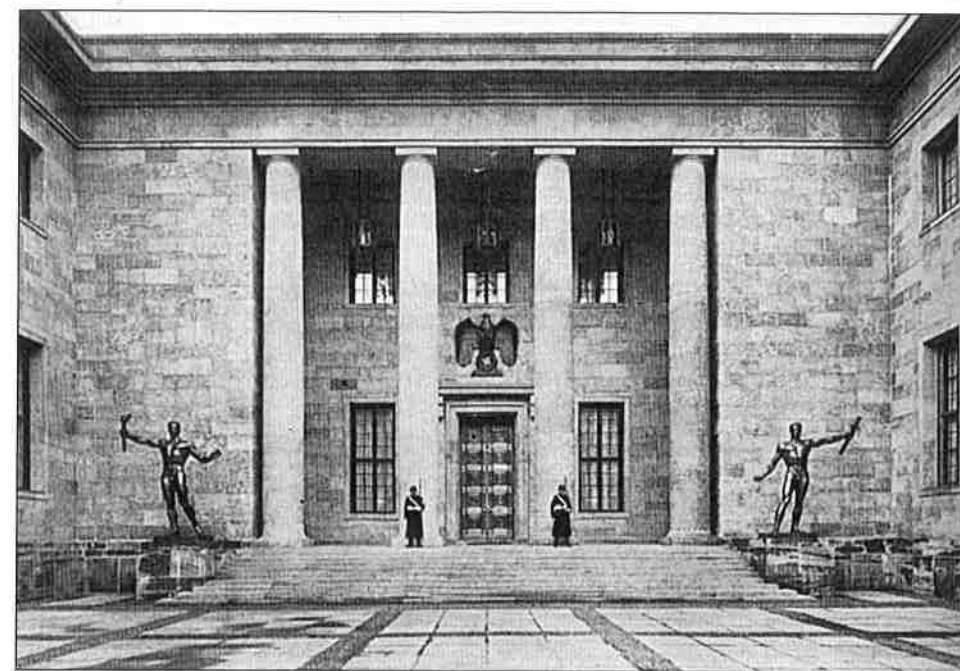
Speerova přestavba

Centralistická politika hitlerovské moci, která například zrušila rozdělení státu na spolkové země (*Länder*), posiluje význam Berlína ve státě. Vzhledem k obnovenému zbrojení podporuje velké podniky na úkor malých a středních, zejména v potravinářském a oděvním průmyslu. Rozvoj infrastruktury postupuje pomalu, s výjimkou vybudování gigantického letiště v Tempelhofu, které má „umlčet všechnu urážlivou kritiku Německa“. Jen několik linek S-Bahn je prodlouženo a elektřifikováno. Na podzim 1939 se uskuteční spojení mezi Oranienburgem a Wannsee. Za války nejsou rozsáhlé projekty realizovány. V průběhu čtyř let se sice o 75 % sníží počet nezaměstnaných, ale toto výrazné snížení není způsobeno jen oživením ekonomie, ale také emigrací a masivními deportacemi.

Hitlerovy faraonské plány přispívají této normalizaci, i když naprosto neodpovídají skutečným potřebám obyvatelstva. Nadále se zcela ignoruje otázka sociálních bytů ačkoliv jejich potřeba je stále vysoká. Před válkou se staví v průměru pouze dvanáct tisíc šest set bytů ročně. Vůdce pověřuje Alberta Speera konkretizací svých rámcových představ o více méně souvislém urbanistickém celku, jehož celkové náklady se odhadují minimálně na dvanáct miliard marek. Zamýšlená restrukturalizace má být architektonickým znázorněním hitlerovské moci, viditelným vyjádřením velikosti a moci Třetí říše, teatrálním obrazem hrubé síly. „Berlín musí změnit svou tvář, aby se přizpůsobil svému novému poslání hlavního města germánské Říše,“ prohlašuje Vůdce.

Zdá se, že se obyvatelé do jisté míry loučí se svým tradičním životem, když Goebbels roku 1937 vymyslí berlínské jubileum. U příležitosti údajných sedmi set let od založení metropole organizuje velkou, silně militaristickou oslavu, která podává obraz celých dějin braniborského města z nacionálně socialistického hlediska. Přesto se Hitler odmítá slavností účastnit, což svědčí o jeho antipatii k „chaotickému městu“.

Berlín, tuto „anarchistickou změť domů“, nemá Hitler rád. Je však přesvědčen, že je to jediné německé město vhodné pro centrum Velkoněmecké říše. Původně chce Vůdce svěřit realizaci svého urbanistického



Vchod do budovy Hitlerova Nového říšského kancléřství ve Vosstrasse

programu městské radě; ta však vzhledem k přemrštěným nákladům neprojevuje nejmenší nadšení. Hitler hrozí, že vybuduje nové hlavní město na břehu meklenburského jezera Müritz. Obyvatelstvo na hrozby reaguje pošklebky. Kabaretiér Werner Finck se odváží Vůdcovým plánům posmívat a je uvězněn. „Zlá vůle“ berlínské městské správy vyvolá Hitlerův zuřivý útok na Lipperta, kterého nazve neschopným idiotem a nulou. Nicméně odpor města mu nezabrání, aby realizaci svých plánů zahájil.

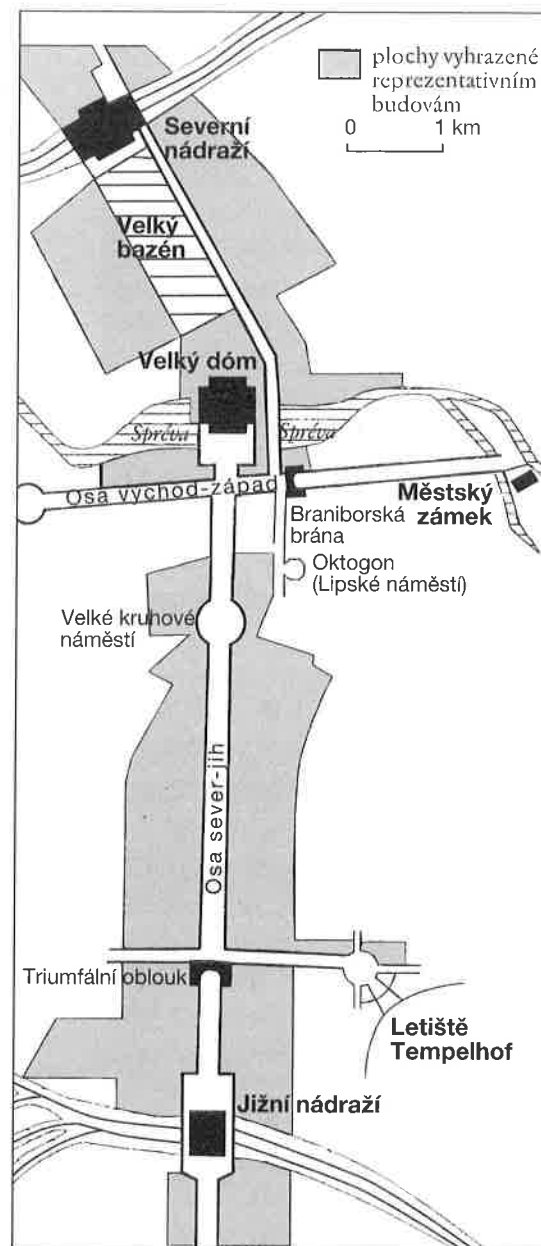
„Velké architektonické poslání Říše“ má uskutečnit organizátor stranických slavností Albert Speer. 30. ledna 1937 ho Hitler jmenuje generálním inspektorem výstavby, jehož úřad přímo podléhá Vůdcovým rozkazům. Nejdříve má vybudovat nové kancléřství na místě dosavadního, které se podobá „administrativní budově mydlářského trustu“. Se čtyřmi tisíci pěti sty dělníky pracujícími ve dne v noci splní Speer rozkaz za jediný rok. Budova stísněná mezi ulicemi Vosstrasse a Wilhelmstrasse, nemožňuje efekty s perspektivou. Architekt proto navrhuje řadu místností uspořádaných kolem galerie dvakrát delší než galerie ve Versailles, aby si „návštěvníci uvědomili moc a velikost Říše“. Okázalost budovy zdůrazňují sochy Arno Brekera. Jen Führerova pracovna má plochu čtyř set čtverečních metrů! Kancléřství je za přítomnosti diplomatického sboru

otevřeno 12. ledna 1939. Hitler při té příležitosti prohlásí francouzskému velvyslanci Robertu Coulongreovi, že „velké veřejné budovy vytvářejí velká století, protože zůstávají“. Jeho stavby budou však téměř všechny zničeny za války nebo po ní. Mramor z jeho kancléřství bude použit

na stavbu sovětských památníků v Treptowě a v Tiergartenu.

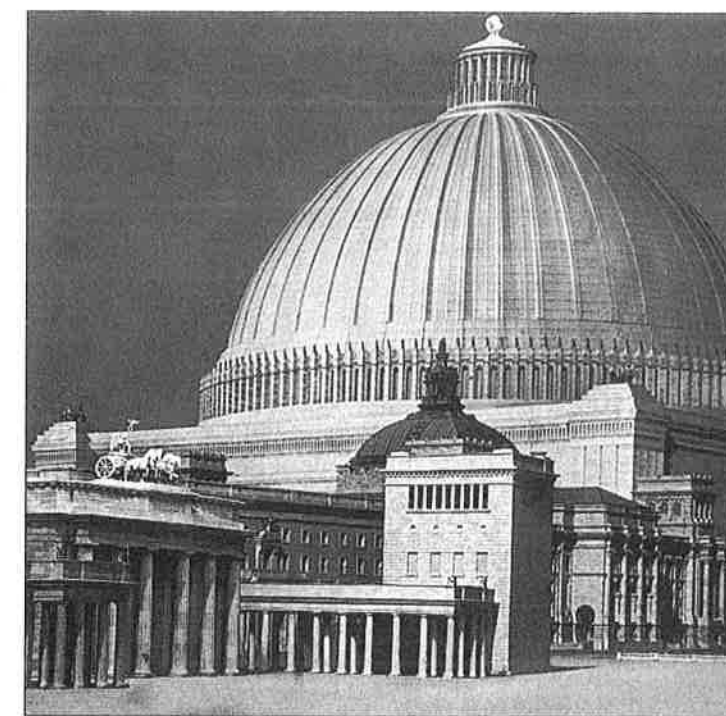
Vůdce koncipuje své budoucí hlavní město jako město reprezentativní, chybí mu však celková koncepce. Speer na základě několika skic, které nakreslil v Mnichově mladý Hitler, vypracuje generální plán pro hlavní město, které má být metropolí s deseti milióny obyvatel; aby ukázalo, že je srdcem nacionálně socialistické Evropy, má být vybudováno podél dvou os: východ-západ a sever-jih. Architekt hodlá zcela přebudovat železniční a silniční systém. Chce zrušit všechna nádraží uvnitř města a nahradit je dvěma obrovskými centrálními stanicemi na severu a na jihu. Hodlá rovněž přebudovat silniční síť. Navrhuje úplné schéma radiálních a soustředných dopravních tepen spojených bohatým systémem dálničních odklonových tras – tato myšlenka bude částečně uskutečněna po válce.

Speerův plán radikálně rozbíjí strukturu města. Tradiční osa východ-západ je přebudována na prestižní *via triumphalis*. Speer rozšiřuje vozovku, kácí stromy. Křižovatka Grosser Stern je zvětšena; v jejím středu je vztyčen zvýšený Vítězný sloup (*Siegestsäule*), přenesený spolu s Bismarckovou a Molt-



Speerův plán přestavby Berlína

Vize
„Velkého dómu“
jenž měl být
postaven
po vítězné válce



keho sochou z Königsplatzu. Speer hodlá vytvořit gigantickou, pět kilometrů dlouhou osu sever-jih, která by měla předčít Champs-Élysées a na jejíchž obou stranách má být vybudováno jedenáct ministerstev, divadelní sály, restauranty, kongresový palác, nová radnice, policejní ředitelství, palác „říšského maršála“, památník Vojáka, kde bude umístěn vagón z Rethondes*, a hrobky velkých německých vojevůdců. Této třídě mají však dominovat dvě gigantické stavby. Na jihu to bude před jedním z centrálních nádraží 117 metrů vysoký vítězný oblouk, na jehož stěnách budou vytesána jména všech německých vojáků padlých v první světové válce. Na severu svou mohutností rozdrťí tvář města hlavní hitlerovská pevnost – tzv. Velký dóm. Tato „katedrála budoucnosti“, schopná přijmout 180 000 věrných, dosáhne výšky 230 metrů a na jejím vrcholu bude umístěn obrovský orel držící ve spárech svět. Na koncích sloupořadí na fasádě hodlá Speer umístit gigantické sochy, bude to Atlas podpírající nebeskou klenbu a Tellus nesoucí zeměkouli. Dóm bude obklopen třemi vodními plochami a rozsáhlým náměstím Adolfa Hitlera. Na tomto ná-

* Rethondes je ves u Compiègne, u níž bylo na žel. stanici v Compiègnském lese podepsáno příměří v r. 1918 (pozn. red.).

městí má být též vybudován Vůdcův palác o celkové délce 670 metrů; vnější zdi budou ze žuly, vnitřní z mramoru; podle Speerova plánu budou okna pro případ lidových bouří opatřena pancéřovými okenicemi klouzajícími v drážkách.

Demoliční práce jsou zahájeny roku 1938. Bourají se budovy, přemísťují hřbitovy. Dvě stě tisíc obyvatel má být přestěhováno do satelitního města Südstadt, do Schönebergu a do Lindenbergu, kde jsou plánovány dva obytné celky: jeden v podobě středověkého města, druhý jako římský vojenský tábor. Válka přestavbu na několik měsíců přeruší; pokračuje se roku 1940 po Hitlerově návštěvě Paříže. Tehdy Speerovi nařídí, že „Berlín musí rychle nabýt podoby hlavního města mocné a vítězné nové Říše“. Vůdce je přesvědčen, že „jakmile Berlín dokončíme, bude Paříž jen jeho stínem“. O rok později znovu prohlašuje, že si v žádném případě nedá válkou zasáhnout do realizace svých plánů. Stupňuje se počet objednávek norské a švédské žuly; vězňové koncentračního tábora Flossenbug roztloukají kameny určené pro osu sever-jih. Hitler hodlá své hlavní město slavnostně inaugurovat roku 1950. Při té příležitosti se zde bude konat světová výstava a Berlín bude přejmenován na *Germania*.

Co zůstalo ze všech těchto projektů? Administrativní budovy na Fehrbellinském náměstí, malá zahradní kolonie v Neuköllnu, rozsáhlé výstaviště u paty rozhlasové věže a sem tam nějaká nudně nevýrazná budova. Systematické bourání, které zahájil Hitler, dokončí anglo-americké bomby a sovětské granáty.

Totální válka

Od roku 1936 se cesta k válce zdá být neodvratitelná. Berlín na sebe upozorňuje vojenským vzhledem. První vojenská přehlídka se koná dva měsíce před olympijskými hrami u příležitosti Vůdcových narozenin: celé tři hodiny sleduje v Charlottenburgu jásající dav defilé pěti set tanků, nad nimiž přeletí dvě stě letadel. O rok později přijíždí Mussolini na oficiální návštěvu do Berlína zaplaveného nacistickými a italskými vlajkami. Na hlavních ulicích vroubí jeho cestu sloupy zakončené pozlacenými orly a fašistickými svazky prutů. Duceho projev na olympijském stadiónu však náhle přeruší prudká bouře a davy se vesele rozprchnou. V době druhé československé krize roku 1938 se Hitler pokouší obyvatelstvo zmobilizovat, ale to žádné válečné postoje nezaujme. Hitler posílá na cestu městem obrněnou divizi, ale podívaná na ni přiláká jen na dvě stovky zevlounů.

Válečné přípravy se zrychlují. Na sportovních plochách jsou umístěny protiletdecké baterie. Jedno protiletdecké dělo je instalováno i naproti bytu amerického novináře Williama Shirera. Na oslavu Vůdcových padesátin je na ose východ-západ uspořádána gigantická vojenská přehlídka. Ta se opakuje v červnu 1939 při návštěvě jugoslávského prince. Berlíňané, obávající se nového ozbrojeného konfliktu, jehož předzvěstí je protiletdecké cvičení 26. července, přivítají jen chladně návrat legie Condor, která se smutně proslavila ve Španělsku. Od 27. srpna je zavedeno přidělové hospodářství. Každý obyvatel má nárok na 700g masa, 280g cukru, 100g marmelády a 60g kávy týdně a na čtvrt kila mýdla na měsíc. Židé však nemají nárok na žádné mimořádné přiděly a volně prodejné zboží nemohou kupovat.

Vyhlášení války Polsku a vstup Francie a Velké Británie do války nevyvolá u obyvatelstva žádnou reakci. Převládá rezignace. William Shirer nevidí na tvářích Berlíňanů „obrovské vzrušení“ z roku 1914, ale jen „údiv a sklíčenost“. V tomto začátku září, kdy svítí slunce a počasí je příjemné, bloudí po Wilhelmstrasse jen několik zamlklých a smutných lidí. Britské velvyslanectví ostatně hlídá jediný policista, a ten se nudí. Ihned je nařízeno zatemnění a současně je zakázán poslech zahraničního rozhlasu.

V prvních dnech války se zdá, že se obyvatelé města stáhli z veřejných prostor. Benzin je přísně přidělován, a tak je na ulicích jen málo automobilů, tím spíše že je otevřeno jen dvanáct čerpacích stanic. Taxikáři smějí dopravovat jen handicapované osoby, vysoké funkcionáře a cestující, kteří mají minimálně čtyři zavazadla. William Shirer píše, že Berlín je město ztracené na dně moře. Obyvatelé jsou povinni zakrývat světla a zatemňovat okna. V noci je město v absolutní temnotě. Chodci s baterkami, které mají modré žárovky, se orientují podle bíle natřených nárožních patníků a chodníků. Někteří mají světelkující knoflíky, ti s největší fantazií nosí fosforeskující hákové kříže! Tisíce blikajících světelék dávají Kurfürstendammu podivuhodné vzezření. Kyklopské autobusy jezdí s jedinou modrou svítilnou. Lamy v tramvajích jsou zakryty černou gázou. Reflektory aut jsou zatemněny. Zákaz osvětlení je příznivý prostituci a znásilňování, protože zaručuje diskrétnost a beztrestnost. Navzdory tomu všemu píše William Shirer týden po vypuknutí války: „Život je stále normální: Opera, divadla a kina jsou otevřena a vyprodána.“ Jako všechno ostatní je i válka pod přísným dohledem. Dvojici dekadentních tanečníků v kabaretu Frasquita je zakázána činnost. Naproti tomu diváky okouzluje duo sester Margot a Heidi Hoffnerových v celofánových negližé. Společenský život se soustřeďuje na recepcích jihoamerických ambasad. Celková situace se však velmi rychle zhoršuje.

V prvních čtyřech měsících války prožije Berlín padesát dva letecké poplachy, všechny plané. Hlavní město nepřeletí jediné polské, britské nebo francouzské letadlo. Disciplinovaní obyvatelé pokaždé spěchají do nejbližšího krytu s plynovou maskou přes rameno a v ruce s předepsanou brašnou civilní obrany, v níž mají lahev pitné vody, něco potravin a léky. Každý se v krytu způsobně posadí a hovoří tichým hlasem. Velitel krytu v šedé uniformě zaregistruje přítomné, ukáže jim zásobu vody pro případ požáru a nouzové východy; Židům určí oddělené místo v koutě.

Od konce září zostřují úřady omezování přidělů potravin a oděvů. Protože holicí mýdlo musí vydržet na měsíc, řada mužů si – stejně jako William Shirer – nechá narůst plnovous. Od října je každá neděle dnem jídla „z jednoho hrnce“ (*Eintopf*); propaganda oznamuje, že i Hitler jí v neděli tuto skromnou krmí. V listopadu jsou zavedeny lístky na textil. Každý jednotlivec má k dispozici sto bodů (oblek stojí osmdesát bodů, plášť sto dvacet bodů). Pro nedostatek punčoch si ženy kreslí na holá lýtka punčochové švy. Berlíňané dostávají jen pět set gramů pracích prostředků a mýdla na měsíc, takže ovzduší v metru obrací žaludek. Shirer konstatuje, že „na Berlíňany je žalostný pohled“. Jsou zvýšeny daně a ceny piva, alkoholu a cigaret. Zrušení příplatků za přesčasové hodiny vyvolá takovou bouři nevole, že je toto opatření odvoláno.

Tvář Berlína se rychle mění. Feminizuje se a mládne. Ženy nastupují na místa mužů jako průvodčí tramvají a mladiství nahrazují zemědělce v okolí města. Vláda pravidelně organizuje sbírky pro tzv. Zimní pomoc (*Winterhilfe*). Každá první neděle v měsíci je věnována obětem války. Školy, podniky a stranické organizace se aktivně účastní těchto manifestací solidarity. Nejvyšší nacističtí hodnostáři se rádi dávají fotografovat s kasičkou v ruce. Němci mají povinnost šetřit. Šetří se vše, co může sloužit válečnému úsilí, – starý papír, textil, kosti, mince s vysokým obsahem niklu, přístroje, kovy, baterie... Hitler nahrazuje těžká bronzová vrata kancléřství dřevěnými.

Koncem roku 1939 klesá teplota na 15°C pod nulou. Berlín podle Shirera prožívá strašnou zimu. Zamrzlé plavební kanály znemožňují dodávku uhlí. Vánoce nicméně proběhnou v radosti, protože jsou poněkud zvýšeny přiděly. Na jezerech v Tiergartenu se bruslí – pohoršený Goebbels zle spílá Berlíňanům, kteří se baví, jako by neměli s válkou nic společného. „Jsou opravdovou spodinou národa! Do popelnic s nimi!“ Po svátcích upadá hlavní město znovu do letargie. Italský diplomat konstatuje, že na Silvestra je město jako jindy temné a tiché.

Lhostejnost přetrvává i v dalších měsících. Blesková vítězství z května a června 1940 navyvolávají žádné emotivní reakce. Fronty před obchody s potravinami se prodlužují. Hospodyně si dělají zásoby jogurtů, které ještě nejsou na lístky. Velmi navštěvovaná je restaurace Roma: na těstoviny se neodevzdávají potravinové lístky. Berlíňané jsou stále přívětiví a trpěliví. Hoví si na trávnících u Wannsee; v neděli vysedávají u rozhlasových přijímačů, které přenášejí koncerty filharmonického orchestru.

Porážka Francie podle mladé Marie Wassiltchikoffové vyvolává jen vlažné reakce, rozhodně žádný projev nadšení. Berlíňané nevyjdou do ulic a nevyvěšují vlajky. Před kancléřstvím se shromáždí asi sto osob, ale není slyšet žádné radostné výkřiky. Situace v zásobování potravinami se zlepší následkem zásob ukořistěných v poražených zemích. Zvýší se přiděl másla a pivu se vrátí trochu předválečné chuti. Po několik týdnů hasí obyvatelé žízeň francouzským šampaňským. Přehlídka vítězných jednotek se koná za bouřky před mohutným davem, protože toho dne se v obchodech a v továrnách nepracuje. Do Berlína je přivezen vagón z Rethondes a je vystaven v Lustgartenu, kde si ho návštěvníci mohou prohlížet, dokud ho nezničí bomba. Tato oddechová doba však má krátké trvání. Již 25. června svrhnou anglické letouny letáky s jasným a veršovaným varováním pro Berlíňany:

*Dělali jste na nás dlouhý nos,
budem k vám teď lézat každou noc.*

Jako odezvu za jednu leteckou operaci proti Londýnu uskuteční RAF 26. srpna 1940 první velký nálet na Berlín: jedenaosmdesát letadel svrhne dvaadvacet tun bomb na Reinickendorf, Pankow a Lichtenberg. Německá protiletecká obrana nedovolí pokračovat směrem ke středu města. Shirer pozoruje tuto „nádhernou a strašlivou podívanou, která vyvolává zděšený úžas Berlíňanů“. O čtyři dny později zanechá nový nálet dvanáct mrtvých a dvacet devět raněných. Znovu Shirer: „Obyvatelé Braniborska poprvé vidí válku ve vlastní zemi.“ Zatímco noviny spílají „vzdušným pirátům“, pokrývají se veřejné budovy barevnými sítěmi, Vítězný sloup je natřen na zeleno, jedno jezero je kamuflováno jako průmyslový závod. Nálety pak zasáhnou Neukölln a Siemensstadt. Vyčerpávají obyvatele, kteří již spí jen několik hodin denně. Přes všechnu urputnost jejich úsilí se britským letcům nepodaří zničit letiště v Tempelhofu ani železniční objekty. Zato je zasažen zámek v Charlottenburgu, katedrála, Arzenál (Zeughaus) a nemocnice Charité. Za šest měsíců způsobí letecké útoky smrt pěti set patnácti osob a zcela nebo částečně zničí více než dvanáct tisíc budov.

Každodenní život silně upadá. Továrny teď vyrábějí náhražky z jehličí, z kaštanové mouky, z břečťanového listí. Jak plyne čas, mění se chuť cigaret. Úřady se ostatně snaží snížit spotřebu tabáku a vedou kampaň pod heslem „Vůdce nekouří“. Objevuje se koktejl s exotickým názvem *Razzle-dazzle*: na prst alkoholu ve skenici se dolije grenadinou. Pro udržení morálky obyvatel se ve výkladních skříních vystavují láhve naplněné obarvenou vodou a flakony se solí. Ministr propagandy se pokouší obrátit směr lidové nespokojenosti jiným směrem a vyvolává antisemitismus: v berlínských kinech se na podzim 1940 promítá hnusný film *Žid Süß*.

Tou dobou se zahajuje evakuace mládeže do patnácti let z Berlína, města žen a starců, kde nyní pracuje velký počet cizinců. Zábavy je stále méně, stejně jako zubní pasty. Mládež, odkázaná sama na sebe, předstírá lhostejnost a vyhledává příležitost k provokaci. Výstředně oblečným páskům se zde říká *swingové*. Útěk Rudolfa Hesse do Skotska v květnu 1941 vyvolá jízlivé úsměvy. Pohlednice s jeho portrétem přes noc zmizí ze všech stánků. Tisk reaguje velmi opatrně. Hessův odchod probudí berlínský humor a na toto téma se šepetem šíří poslední anekdota: „Tisíciletá říše se stala stoletou: ztratila jednu nulu.“ Ale zasmušilost se rychle vrací. Italský diplomat konstatuje, že o Svatodušních svátcích jsou davy dosti pochmurné a že všude vládne atmosféra zlého snu. Ten se zhmotní za několik týdnů, když Německo vtrhne do Sovětského svazu. Ačkoliv Goebbels ihned rozpoutá mohutnou protibolševickou kampaň, událost je přijata s velkou vážností. Všichni si uvědomují, že válka bude dlouhá.

Protože se nedostává pracovních sil, dochází k masovému přílivu nako-mandovaných a někdy i dobrovolných pracovníků z Polska, Francie, Nizozemí, ze Sovětského svazu a z dalších zemí. Tito dělníci jsou ubytováni buď v soukromí, nebo v ubohých barákových ubikacích, které nejsou před nálety nijak chráněny. Mladý pařížský zedník François Cavanna, povoláný v rámci totálního pracovního nasazení vzpomíná na tyto ubikace: „V nejmenších škvírách tohoto obrovského města se krčí řady bloků ze smrkového dřeva, pokryté dehtovým papírem. *Gross-Berlin* je jediný, obrovský tábor roztroušený mezi budovami, památkami, kancelářemi, nádražími a továrnami.“ Ze špatné stravy tam mnozí onemocní nebo zemřou.

Cizinci mohou používat veřejnou dopravu, ale příchozím z východní Evropy je zakázán vstup do kin a na plovárny. Pomáhají při nebezpečném odklizení trosk po bombardování. Lenost, neukázněnost, zatvrzelá neobratnost, simulování nemoci a úmyslné zranění se považují za sabotáž a pachatelé jsou vydáni Gestapu nebo posláni do pracovního tábora v Oranienburgu.

Nacisté zaměstnávají vězně z táborů v okolí Berlína jako počišťovače, metaře nebo nádeníky. Získávají také mnoho pracovních sil v koncentračním táboře Sachsenhausen a v ženském táboře Ravensbrück. Ty půjčují vězně berlínským podnikům. Řada „komand“ ze Sachsenhausenu je umístěna na berlínské periferii, v Babelsbergu, Lichtenrade, Halensee, Hennigsdorfu, Kopníku, Reinickendorfu, Tegel, Wilmersdorfu... V komandu ve Falkensee u Špandavy je dva tisíce pět set vězňů, kteří jsou zaměstnáni při výrobě granátů a tanků. Tuto levnou pracovní skupinu využívají Siemens a AEG. Tisíc šest set vězňů z komanda v Lichterfelde staví podzemní bunkry, čistí cihly ze zbořených domů, vykonává cestařské práce.

Přežití berlínské židovské obce je stále nejistější. Od října 1941 už Židé nemají právo německé území opustit. Byli již zaregistrováni a byl jim vykázan prostor, v němž mohou bydlet; nyní budou také označeni: musí nosit na levé straně prsou žlutou hvězdu. Kromě toho musí postupně odevzdávat rozhlasové přijímače, telefony, kožešiny, kukátka a dalekohledy, elektrické přístroje atd. Nesmějí vycházet mezi 20. a 5. hodinou ani užívat služby prádelny a kadeřníků. V metru a v autobusech nesmějí sedět. Nakupovat mohou jen od 16 do 17 hodin. Formou údajné evakuace začínají deportace, a to ještě před neblahou konferencí, která je svolána na 20. leden 1942 do jedné luxusní vily s vyhlídkou na Wannsee a na níž se jedná o „konečném řešení židovské otázky“. První transport odjíždí 18. října z nádraží v Grunewaldu. Gestapo sestavuje seznam deportovaných podle rejstříků členů židovských obcí. První na řadě jsou starci, shromáždění v synagoze na Levetzowstrasse a pak odvezení v nákladních vagónech do polských táborů. Nikdo z nich nepřežije. Židé žijí v neustálém strachu. „Židovská policie“, které velí podlý Alois Brunner, je nyní zuřivě pronásleduje. Majetek deportovaných, kteří jsou prohlášeni za „cizince“ nebo „nepřátele Říše“, je konfiskován; jejich byty jsou přidělovány nacistům nebo důstojníkům.

Do konce války je v Osvětimi a v Terezíně zahubeno na 50 000 berlínských Židů; 1200 jich volí sebevraždu. Přežije asi 7000: 1900 se vrátí z koncentračních táborů, 3500 není deportováno a patnácti stům se podaří skrýt, někdy s pomocí „árijců“. Tak Inge Deutschkronová přežije v ilegalitě s pomocí budoucího berlínského starosty Otto Ostrowskiho. Deportace Židů neprobíhá diskrétně a rozhodně ne tajně. Organizuje ji poslušná a schopná byrokracie ve službách barbarské ideologie, která jen zřídka vzbudí pohoršení terorizovaného obyvatelstva. Jen zřídka též dojde k výjimce, která vrací trochu naděje: tak když jsou v únoru 1943 při jedné „tovární akci“ (*Fabrikaktion*) zatčeni Židé ženatí s „árijkami“,

jejich ženy každý večer demonstrují u shromažďovacího střediska a nakonec si vynutí jejich propuštění.

Vedení berlínské židovské obce se především snaží mírnit tvrdost Gestapa (jen jeden z jejích představitelů přežije, Leo Baeck). Existují dvě skupiny židovského odboje: síť Chug Chaluzi, která organizuje únikové cesty pro uprchlíky, a „Židovská buňka“ založena mladými komunisty, Herbertem a Mariannou Baumovými. Ti rozšiřují letáky a spáchají atentát na protisovětskou výstavu. Gestapo buňku zdecimuje a navíc zatkne pět set berlínských Židů: jedna polovina je popravena v lichterfeldské kadetce, druhá deportována do Sachsenhausenu. Kromě Židů pronásleduje Gestapo Romy, Svědky Jehovovy, křesťany odmítající poslušnost, sociální demokraty, odboráře, komunisty.

Ilegální sociálně demokratické straně se podaří vybudovat několik odbojových sítí. Také v armádě, ve státní správě a mezi šlechtou vznikají odbojová hnutí. Důstojník Harro Schulze-Boysen a vysoký státní úředník Arvid Harnack zakládají Rudou kapelu, která dodává Moskvě důležité tajné zprávy: více než polovina skupiny je nelidsky mučena ve věznici v Plötzensee. V křesťansky a socialisticky orientovaném *Kreisauském kruhu*, založeném hrabětem Yorckem von Wartenburg, vznikne plán atentátu na Hitlera, o nějž se 20. července 1944 pokusí hrabě Claus von Stauffenberg. Po neúspěchu následuje vlna strašlivé represe. „Lidovému soudu“ (*Volksgericht*), který pošle spiklence na smrt, předsedá ďábelský Roland Freisler. Stauffenberg je s pěti dalšími důstojníky popraven na dvoře ministerstva války. Ostatní spiklenci jsou oběšeni ve věznici v Plötzensee. V souvislosti s atentátem je zatčeno více než sedm tisíc Němců a dva tisíce z nich jsou popraveni, někteří ještě v posledních dnech Třetí říše. Berlínské obyvatelstvo se k tomuto pronásledování staví se značným odstupem: jeho hlavní starostí už je jen zachránit se před záplavou bomb.

V letech 1940–1945 zažije německé hlavní město tři sta deset spojeneckých leteckých útoků. Roku 1941 uskuteční RAF asi třicet náletů; v září je zničeno Postupimské náměstí a Tiergarten. Ve zříceném domě na Pařížském náměstí najde smrt na sto obyvatel. Po náletu v lednu 1942, při němž došlo k velkým ztrátám letců i letounů, přerušuje britské letectvo nálety na Berlín a soustředí se na města v severozápadním Německu. Za celý rok zažije Berlín jen devět poplachů. V srpnu však anglické letouny svrhnu na Berlín tisíc sedm set tun bomb. Toto relativní uklidnění nijak nezdvihne morálku obyvatelstva, které upadá do stále hlubší trudnomyslnosti. Doufá se Zarah Leanderovou, že „jednoho dne se stane zázrak“.

Rok 1943 se ohlašuje jako rok hrůzy. Hned na jeho začátku jsou Berlíňané ohromeni porážkou ve Stalingradu. Italský diplomat Leonardo Simoni píše: „Berlín zkameněl hrůzou. Vypadá jako zoufalé město na pokraji sebevraždy.“ Goebbels se rozhodne obnovit bojového ducha a zmobilizovat veškerou energii. Z tím účelem pečlivě připravuje shromáždění ve Sportovním paláci 18. února 1943. Ptá se pečlivě vybraného a pravděpodobně předem rozehřátého publika: „Chcete totální válku?“ A shromáždění zařičí: „Ano!“ Po tomto shromáždění následuje řada opatření: všichni Němci od patnácti do šedesáti let a všechny Němky od sedmnácti do čtyřiceti jsou povoláni k „národní válečné práci“. Jsou zakázány projíždky na koni v Tiergartenu. Bez ohledu na Göringovy protesty jsou v hlavním městě zavřeny velké restaurace, noční podniky, kadeřnictví a cukrárny. Přestávají vycházet módní časopisy, noviny nepodávají zprávy o sportovních výsledcích. Po ztrátě všeho životně nezbytného ztrácí Berlín i přepych.

Současně se obnovují intenzivní nálety britského letectva. Nálet z 1. března 1943 je největší od začátku války. Všichni svědci se shodují s Ruth Andreas-Friedrichovou, že to byl nálet hrůzostrašný. Protinacistický odbojář Ulrich von Hassell vzpomíná na peklo, déšť jisker, rudnoucí střechy, popisuje proud ohně rozlévající se po městě, které má na druhý den pod hustým kouřem barvu olova. Odporný pach spáleniny visí ve vzduchu, do něhož vybuchují časované bomby. Spojenci kombinují zápalné bomby s obzvláště ničivými létajícími minami. Ty způsobí těžké škody v Charlottenburgu, ve Wilmersdorfu, na Kurfürstendammu, na třídě Unter den Linden, na ministerstvu letectví a zcela zničí katedrálu svaté Hedviky. Při náletu zahyne asi sedm set lidí.

Od toho dne jsou zříceniny a požáry nedílnou složkou obrazu města. Goebbels navštěvuje zasažené čtvrti a rozdává dětem čokoládu. Aby po-



Po jednom z náletů v Berlíně v r. 1943

vzbudil morálku zoufalých obyvatel, vymyslí si neuvěřitelnou soutěž zdořilosti, v níž lze získat jako ceny odznaky v podobě berlínského medvěda. I když se šíří defétismus, obyvatelé projevují statečnost a sebezapření. Získají si dokonce i Hitlerův obdiv. Goebbels si zapisuje do deníku, že ještě nikdy neslyšel Vůdce tak vřele mluvit o Berlíně.

Vzdušná válka nabývá nové podoby po zničení Hamburku v srpnu 1943. Berlínské obyvatelstvo má z podobného osudu strach. Strategie kobercového bombardování vypracovaná generálem Arthurem Harrisem má za cíl zničit nepřítelovu schopnost odporu tím, že ho zasype burácejícím ohněm. Ve skutečnosti má toto bombardování spíše opačný účinek, protože podle Ruth Andreas-Friedrichové stmělí jednotu národa. Po zničení Hamburku se Goebbels rozhodne jednak pro hloubení zákopů v Tiergartenu, jednak pro evakuaci hlavního města.

Z 4 325 000 obyvatel na začátku války jich na jejím konci v Berlíně zůstane 2 845 000. Ve dvou posledních letech konfliktu opustí břehy Sprévy více než milion Berlíňanů. Již o tři roky dříve byly děti odvezeny na venkov. Od roku 1943 za nimi odcházejí jejich matky. Pak jsou v Berlíně přerušeny přednášky na univerzitě a zavřeny školy. Během jednoho roku opustí hlavní město více než polovina mladých lidí do osmnácti let. Městské čtvrti jsou vyprázdněnější než dělnické obvody podle Goebbelsova hesla: „Kdo pracuje, zůstává zde.“ A práce je stále dost. Letecké nálety ve skutečnosti vyřadily z práce jen čtvrtinu průmyslových zařízení. Podniky na periferii jsou méně poškozené než podniky v centru města, trpí však nedostatkem materiálu a pracovních sil. Továrny jsou tedy přemístěny na planiny Teltowa a Barnimu, kde ovšem vznikají obtíže následkem vzdálenosti od zásobovacích sítí a dezorganizace infrastruktury.

Spojenecké nálety nabývají na mohutnosti. Na konci srpna 1943 se městské centrum znovu stává terčem anglických a amerických letců. Goebbels znovu navštěvuje zasažené sektory, ale tentokrát je zde podle Marie Wassiltchikoffové uvítán spíše chladně. Před fosforovými bombami se někteří obyvatelé chrání tak, že si uvazují na hlavu mokré ručníky. Další nálet o dva měsíce později se podle jednoho svědka podobá konci světa. Berlín už je pouhou hromadou sutě, kterou se snaží uklízet strašidla v cárech – ruští zajatci. A to je teprve začátek.

Večer osmnáctého listopadu 1943 začíná systematické bombardování Berlína. Až do března 1944 se bude na hlavní město valit více než čtyři sta bombardovacích letadel, zaměřených na státní budovy a budovy městské správy. Po jejich přeletu je nebe krvavě rudé, jak konstatuje Wassiltchikoffová. Následujícího dne je město uzavřeno v hustém kouři a v dešti pope-

le. Před očima Berlíňanů se otevírá halucinující pohled: hluboce rozryté ulice, kostry tramvají, kouřící trosky, proražená vodovodní potrubí, výkřiky, pláč, kašlající vyděšené přízraky tlačící dětské kočárky nacpané nejružnějšími předměty, ženy přehrabující sutiny, hasiči snažící se lokalizovat požár. Lvi, tygři a krokodýli ze zoologické zahrady jsou zabiti, než se jim podaří uprchnout. Na zčernalých zdech se objevují jména nezvěstných. Stromy v Tiergartenu jsou zuhelnatělé, ptáci zmlkli. Následkem požárů je venku větší teplo než v bytech, navíc hoří zásoby uhlí ve dvorech.

Až do konce roku podniká Britské královské letectvo vražedné nálety sériově. Zničeny jsou památné budovy a celé čtvrti – Alexandrovo náměstí, zámek v Charelottenburgu, Gedächtniskirche... Poté „létající pevnosti“ ničí volné plochy, továrny, nádraží. Od konce března 1944 letecké operace řídí, protože se připravuje invaze. V průběhu této letecké bitvy o Berlín podnikla RAF celkem 16 velkých náletů. Ztratila 537 strojů, ale zanechala za sebou více než 6000 mrtvých a na 2000 raněných Němců. A 1 500 000 Berlíňanů nemá střechu nad hlavou. Ze sto tří prioritních cílů jsou více či méně zasaženy čtyřicet tři. Přesto tyto nálety výrobní kapacitu berlínského průmyslu citelně nesníží.

Nehledě na průzkumné lety anglických *mosquitoes*, které spíše znervozňují než škodí, nastává dočasný klid. Vyčerpaní a zoufalí Berlíňané očekávají konec. Město je vydáno na pospas. „Večerní bloudění je jediným projevem nočního života v Berlíně roku 1944,“ píše Wassiltchikoffová, „v hotelu Adlon vládne vysloveně pohřební nálada.“ Obyvatelé města žijí zahrabaní jako králíci ve sklepeních, kde nikdo nesmí mluvit, aby se šetřil kyslík pro případné zasypaní. Zpustošený vzhled Berlína je strhující a deprimující: částečně zatopené ulice jsou pokryty krátery po bombách; ve vzduchu je cítit plyn. Za těchto podmínek se zdá oslava Vůdcových pětapadesátých narozenin nerealistická. Ursula von Kardoff vypravuje, že se k té příležitosti město s šíleným zanícením čistí: je vyzdobeno malými papírovými praporky a nápisy: „Naše zdi můžete zbořit, naše srdce nikdy!“ Zpráva o vylodění v Normandii je přijata s nespornou úlevou, protože zřejmě věští brzký konec.

Na kapitulaci však bude Německo čekat ještě jedenáct strašlivých měsíců. Na podzim 1944 vystřídají Angličany na nebi Američané. Ve dne v noci útočí na továrny ve Špandavě, na střed města, na Oranienburg, na železniční objekty, na „novinářskou čtvrt“, na Městský zámek, na Ostrov

* Ursula von Kardoff: *Berliner Aufzeichnungen. Aus den Jahren 1942–1945* (Berlínské zápisky. Z let 1942–1945), Mnichov, 1962.

muzeí... Obyvatelé jsou bez vody, bez plynu, bez elektrického proudu; metro a S-Bahn už nejedí. Letouny útočí na Berlín až do dubna, ale největší nálet se uskuteční 3. února 1945: zničí poslední stojící budovy mezi Alexandrovým náměstím a Braniborskou bránou. Vzdušná válka zanechala na padesát tisíc mrtvých, nemluvě o četných nezvěstných; srovnala se zemí 39 % berlínských obydlí a proměnila 28,5 čtverečních kilometrů v městskou poušť.

Od podzimu 1944 se hlavní město připravuje na poslední zkoušku. Goebbels vyhlásí všeobecnou mobilizaci: horní věková hranice pro ženy je o pět let zvýšena; je zavřena Opera v Charlottenburgu a její personál nasazen do Siemensových továren. Jediné povolené rozptýlení poskytuje místní rozhlas a kino: rozhlas vysílá každý týden velmi oceňovaný hudební pořad *Hondba za pokladem*, v kinu se promítá *Kolberg*, film, který u přechoťného Veita Harlana objednal Goebbels a který oslavuje hrdinný odpor německého města proti napoleonské okupaci. Goebbels soudí, že se tento film „dokonale hodí k válečné atmosféře v hlavním městě“. Při příležitosti oslavy výročí bitvy u Lipska je ustavena zeměbrana (*Volkssturm*) postavená z nezletilých, starců a mrzáků. V zimě, která, jak píše Cavanna, je toho roku zuřivě drsná, se rozmáhá černý obchod a kriminalita. Bandy hladových mladistvých organizovaně loupí. Berlín klesá do propasti. Francouzský spisovatel François Lacheval žasne nad lhostejností davu tvá-

ří v tvář katastrofě. Jednotlivé čtvrti jsou odříznuty od ostatního města a snaží se přežít na vlastní pěst.

Když 1. února 1945 dorazí Rudá armáda k Odře, je Berlín prohlášen za „bráněné pásmo“. O měsíc později je celé město proměněno v „pevnost“, rozdělenou na tři soustředné zóny: první představuje okrajové oblasti, do druhé jsou zahrnuta předměstí; třetí tvoří centrum s kancléřstvím jako citadelou. Hlavní mosty jsou vyhozeny do povětří; staví se barikády a hloubí se protitankové příkopy. Obranou Berlína jsou pověřeny: gardový pluk, protiletecké jednotky, oddíly SS, různorodé formace, nezkušené



Budova Reichstagu v r. 1945

a zcela nedostatečně vyzbrojené oddíly *Volkssturmu*, které dostaly rozkaz bít se „do posledního muže a do posledního náboje“. Navzdory všudy-přítomnému teroru – příslušníci SS věší na stromy a na lucerny dezertéry, jimž ještě zavěšují kolem krku hanlivé nápisy, – a navzdory vytrvalé propagandě, vychvalující „tajné zbraně“ a slibující příchod pomocné armády, v obyvatelstvu, které až na hrstku fanatiků není ochotno se obětovat, převládá únava. Šestnáctého dubna hraje filharmonický orchestr svůj poslední koncert: Wagnerův *Soumrak bohů*.

Dvacátého dubna zahajují sovětské armády bitvu o Berlín; v čele jim stojí maršálové Žukov a Koněv. Útok je veden jako mohutná kleštová operace. O týden později je hlavní město zcela odříznuto. Poslední nacistické noviny, které v Berlíně vycházejí – *Panzerbär* (Obrněný medvěd) – hlásají, že se město stane společným hrobem sovětských tanků. Rusové nemilosrdně utahují svěrák. Neúnavně zasypávají město granáty. Německá obrana se hroutí pod opakovanými údery Rudé armády, která v několika dnech město obklíčí. Koncem dubna stojí v bezprostřední blízkosti kancléřství, v němž Hitler a Goebbels spáchají sebevraždu. Navečer 30. dubna vztyčují ruští vojáci rudý prapor na kupoli Reichstagu – dobytí parlamentu není dobrým znamením pro obnovení demokracie v Německu. O dva dny později velitel Berlína generál Weidling kapituluje. Sověti zajmou sto čtyři tisíce vyčerpaných vojáků a důstojníků a poté se pustí do rabování a znásilňování v touze pomstít se za všechny hrůzy spáchané nacisty v Sovětském svazu.

Druhého května 1945 válka pro Berlínany končí. To neznamena, že na ni mohou zapomenout. Ponesou její následky ještě čtyřicet pět let. Toho dne končí jedna kapitola dějin města a začíná další, která bude stejně bouřlivá a skončí slzami štěstí roku 1989. Než však dojde až k tomuto okamžiku, musí Berlín projít mnohými zkouškami.